

УДК 811.161.2:378.147–057.875

Златів Л. М.

НАУКОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УМІНЬ І НАВИЧОК ТЕКСТОСПРИЙНЯТТЯ ТА ТЕКСТОТВОРЕННЯ У СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Статтю присвячено аналізу наукових засад формування умінь і навичок текстосприйняття та текстотворення в студентів-філологів із позиції сучасного мовознавства, зокрема лінгвістики тексту, психолінгвістики, стилістики, когнітивної, функціональної та комунікативної лінгвістики.

Ключові слова: текст, текстосприйняття, текстотворення, текстоцентричний підхід.

Статья посвящена анализу научных принципов формирования умений и навыков восприятия и сочинения текста в студентов-филологов с позиции современной лингвистики, в частности лингвистики текста, психолингвистики, стилистики, когнитивной, функциональной и коммуникативной лингвистики.

Ключевые слова: текст, восприятие текста, сочинение текста, текстоцентрический подход.

Article deals with the analysis of scientific principles of text perception and text creating skills formation of philological faculties' students in terms of modern linguistics, in particular text linguistics, psychological linguistics, stylistics, cognitive, functional and communicative linguistics.

Key words: text, text perception, text creating, text centric approach.

Сучасний соціальний запит зумовлює постановку перед навчальними закладами усіх типів завдань цілеспрямованого навчання учнів і студентів ґрунтовних умінь будувати мовленнєвий витвір, тобто створювати текст, що має задані мовностилістичні ознаки й характеризується досить високим рівнем експресивного впливу на читача або слухача. Це завдання настільки складно розв'язується педагогічною практикою, наскільки легко декларується в нормативних документах. Проблема полягає в тому, що учень (студент) має співвідносити запрограмований у тексті смисл зі способами його опредмечування. Це одне з найскладніших співвідношень мовної особистості. Успішно вирішити цю проблему може лише вчитель-філолог, який сам є висококваліфікованим комунікантом і здатний навчити учнів сприймати, розуміти, аналізувати, відтворювати, редагувати і створювати власні висловлювання, а отже, сформувати культуру їх мовлення, пізнавальні та креативні вміння і навички.

Розуміння необхідності підготовки майбутнього фахівця як висококваліфікованого комуніканта вимагає від викладачів вищої школи постійно звертатися до тексту як засобу вдосконалення пізнавальних та креативних умінь і навичок студентів [6].

Положення про те, що оволодіння лінгвістичною теорією тексту сприяє ефективному формуванню умінь текстотворення і текстосприйняття, неодноразово доведено в дослідженнях Т. Ладиженської, В. Мещерякова, Н. Іпполітової, М. Пентиліук, В. Мельничайка та ін. Основоположником цієї теорії можна вважати В. Мещерякова, який у своїх працях усебічно розглядав питання лінгвістики тексту, жанрології, теорії спілкування, мовленнєвого етикету, формування комунікативної, мовної і соціокультурної компетенції особистості.

Працюючи з текстами різних типів і стилів мовлення, студенти-філологи вдосконалюють мовні, мовленнєві, культуромовні, естетичні, творчі вміння і навички, засвоюють стилістичні норми тощо.

Цьому сприяє низка таких лінгвістичних дисциплін: “Практикум з української мови”, “Текстознавство”, “Сучасна українська літературна мова”, “Основи культури мови”, “Культура професійного мовлення”, “Стилістика”, “Риторика”, “Методика навчання української мови”, “Лінгвістичний аналіз тексту”, “Лінгвістика тексту”, “Теорія тексту” тощо. У процесі їх вивчення варто спиратися на сучасну теоретичну базу різних наукових дисциплін.

Мета цієї статті – проаналізувати наукові засади формування умінь і навичок текстосприйняття та текстотворення у студентів-філологів із позиції сучасного мовознавства, зокрема лінгвістики тексту, психолінгвістики, стилістики, когнітивної, функціональної та комунікативної лінгвістики.

Формування умінь і навичок текстосприйняття та текстотворення – складний і тривалий процес, який починається у ранньому дитячому віці і завершується у дорослому, а вдосконалення таких умінь триває усе життя.

Дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних учених (Н. Чепелевої, Т. Алієва, Н. Ануфрієвої, Н. Бессонової, Г. Городилової, Н. Ірбутаєва, Х. Кличова та ін.), багаторічні спостереження за навчальним процесом на філологічних факультетах різних ВНЗ засвідчують, що середній рівень текстосприйняття і текстотворення у студентів-філологів досить невисокий [3]. Питання про те, як орієнтується студент у інформаційному просторі, чи уміє вибрати і засвоїти необхідні відомості, наскільки адекватно сприймає та інтерпретує смислову інформацію, що міститься в текстах усного і писемного мовлення,

яке місце відводить кожному конкретному тексту у загальній системі своїх знань і уявлень про навколишній світ, чи увійдуть одержані знання в картину світу, сформовану у свідомості індивіда, зайнявши в ній відповідне місце, чи так і залишаться уривками розрізнених відомостей, “схоплених” на різних етапах навчання, досі залишаються актуальними і невирішеними.

Тому текстоцентричний підхід повинен стати пріоритетним у викладанні усіх мовознавчих дисциплін на філологічних факультетах. Цей підхід орієнтує дослідників на розгляд слова (чи іншої мовної одиниці) у мовленні, у його функціональних виявах, де семантика лексеми експлікується через реальні й потенційні словосполучення, де вона зазнає змін, деформації і заміщень та збагачується нашарованими новими семантичними відтінками. Тут межі семантичного простору мовної одиниці визначаються не тільки обсягом лексичного значення виокремленого слова, а й загальною семантикою тексту, його композицією і структуруванням, внутрішнім контекстом і підтекстом та ситуацією мовного спілкування. Він дає можливість досліджувати синхронне функціонування лексичної семантики слова у різних типах текстів відповідно до сфери, умов і настанов мовної комунікації, залучати до тлумачення значення мовної одиниці ширше текстове поле [10, с. 36].

Текстоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць потребує посиленої уваги до поняття “текст”, власне, з’ясування того, що входить в це неоднозначне поняття.

У найширшому значенні поняття “текст” є об’єктом дослідження багатьох галузей сучасної науки: лінгвістики, літературознавства, інформатики, текстології, герменевтики тощо. На думку російського вченого М. Бахтіна, “текст є первинна даність усього гуманітарно-філософського мислення і є тією безпосередньою дійсністю, із якої лише й можуть виходити ці дисципліни” [1, с. 281].

Проте залежно від предмета вивчення, кута зору, під яким розглядається текст, навіть у межах однієї науки можуть виділятися специфічні дисципліни. Так, наприклад, у мовознавстві вичленувались риторика, поезика, стилістика, теорія мовленнєвої діяльності, семіотика, психолінгвістика, прагмалінгвістика, лінгвістика тексту, комунікативна, когнітивна лінгвістика, які об’єднуються спільністю об’єкта дослідження, котрим є зв’язне мовлення, цілісний мовленнєвий витвір, текст.

Тому дуже важливо, щоб студенти-філологи осмислили і засвоїли теорію тексту під кутом зору досягнень сучасного мовознавства.

Із позиції лінгвістики тексту (галузі мовознавчих досліджень, об’єктом яких є правила побудови зв’язного тексту та його змістові категорії) розглядаємо зі студентами поняття тексту та багатоаспектність його визначення, структуру та компоненти тексту (поняття про складне синтаксичне ціле), категорії або ознаки тексту (тематична цілісність, зв’язність (когезія), інтенційність, інформативність, логічна послідовність, членованість, інтегративність, модальність, розгорнутість, ситуативність, завершеність та ін.), види когезії і мовні засоби міжфразного зв’язку (повтори, синоніми, тематичні групи лексики, дейктичні й анафоричні слова, сполучники, вставні слова, порядок слів, співвідношення часово-видових форм дієслова тощо), поняття автосемантичного речення тощо. Аналізуючи численні дефініції, наявні у науковій літературі, зупиняємось на визначенні тексту Д. Баранника “Текст – це писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об’єднаних у ближчій перспективі смисловим і формально-граматичним зв’язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематикою і сюжетною заданістю” [9, с. 627].

Ураховуючи антропоцентричний підхід та дані найновіших досліджень різних наук (когнітології, герменевтики, літературознавства, філософії, психолінгвістики, соціолінгвістики), аналізуємо текст як складну комунікативну структуру, враховуючи при цьому особистість автора з його психологічними, ментальними, соціальними, культурними, етнічними та іншими властивостями (зокрема осмислюємо поняття образу автора у художньому творі), адресата (читача) з його рівнем сприйняття і ситуацію (хронотоп, тобто художній простір і час). Інформацію в тексті диференціюємо на актуальну, концептуальну (авторське розуміння) та підтекстову. Під час аналізу тексту враховуємо принцип конгеніальності, тобто гармонізації творчих можливостей автора і читача, причому звертаємо увагу на пресупозицію, тобто фонові знання, якими послуговується автор при творенні тексту, а читач при його сприйнятті. Сприймання тексту розглядаємо як проникнення у свідомість автора, його концептуальну систему [4, с. 27].

Із погляду когнітивної лінгвістики (мовознавчого напрямку, у якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища [11, с. 169]), текст розглядаємо як форму репрезентації знань у мові, як концептуальне модельне відображення дійсності, зумовлене свідомістю автора, його художніми, естетичними, етичними, науковими, оцінно-прагматичними поглядами та уподобаннями, як моделі впливу на свідомість, інтелект, погляди і поведінку читачів [8, с. 112; 7].

Аналіз тексту із погляду ключових, тематичних слів, концептів дозволяє акцентувати увагу студентів на тематичній глибині, безкінечній варіативності, невичерпності предметного змісту тексту. Тому текст постає динамічним явищем, що співвіднесене з історико-культурними особливостями його творення та прочитання.

Формування умінь і навичок текстосприйняття й текстотворення у студентів-філологів неможливе без даних комунікативної лінгвістики – нового напрямку сучасної науки про мову, предметом якого є процеси

спілкування людей із використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.).

Студенти-філологи розглядають текст як одиницю комунікації, засвоюють поняття дискурсу і його різновидів (теле-, радіодискурс, газетний, театральний, літературний дискурс, кінодискурс, дискурс у сфері публік рілейшнз, рекламний, політичний, релігійний дискурс), знайомляться з типологією текстів і жанрів, аналізують відмінності між текстом і дискурсом і т. ін.

У лінгвістиці поняттєвий діапазон терміна “дискурс” дуже широкий. У своїх працях Т. ван Дейк подає дискурс як “розмиту” категорію. Інші вчені вказують на його полісемію, навіть вбачають омонімічні розходження окремих значень, оскільки ця категорія вживається в різних науках із різним значенням. А сучасна українська лінгвістка Н. Сукаленко вважає, що цей термін знаходиться між текстом, контекстом, функціональним стилем, підмовою тощо [2, с. 138]. З огляду на різноманіття тлумачень, услід за Ф. Бацевичем, поняття “дискурс” визначаємо як “тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом “форм життя”, залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів” [Там само].

Із погляду функціональної лінгвістики, основним принципом якої є розуміння мови як цілеспрямованої системи засобів вираження, застосовуємо аналіз мовних одиниць та мови загалом, роблячи акцент на призначенні мовної одиниці. На нашу думку, досить плідною є ідея вивчати систематичний курс сучасної української мови на філологічному факультеті у функційно-стилістичному аспекті. Діяльнісний характер функції одиниці мовлення “зумовлює значну інтегрованість, комплексність дослідження мовних явищ, оскільки “мова у дії” передбачає сукупність чинників широкого діапазону (психологічних, ментальних, прагматичних тощо). Подолання численних перешкод на шляху до такої інтегрованості можливе лише за допомогою об’єктивної методики аналізу, першоосновою якої став функціоналізм у вузькому розумінні як функціональний підхід”, – зауважує О. Селіванова [8, с. 89].

У методиці навчання мови функційно-стилістичний підхід полягає “у показі функцій (тобто ролі) мовних явищ у мові й у мовленні. У мові немає одиниць, що не виконують ту або іншу функцію або низку функцій. Так, функції фонем полягають у створенні звукової оболонки слова й у розрізненні слів, функції слів – бути засобом найменування реалій, речень – засобом відбиття подій і т. ін...” [5, с. 138]. За функціонального підходу методика будуватиметься так, що кожна нова мовна одиниця чи форма розглядається крізь призму її ролі, функції у вираженні думки мовця. Вивчаючи ті або інші мовні явища, необхідно повідомляти студентам про їхні функції й проводити спостереження, що підтверджують роль цих функцій у тексті.

Отже, розуміння необхідності підготовки майбутнього філолога як висококваліфікованого комуніканта вимагає від усіх викладачів вищої школи систематичної роботи з текстом. Удосконалення умінь і навичок текстосприйняття та текстотворення у студентів-філологів повинно ґрунтуватися на глибоких знаннях з теорії тексту, осмислених із позиції найновіших досліджень сучасного мовознавства, зокрема лінгвістики тексту, психолінгвістики, стилістики, когнітивної, функціональної та комунікативної лінгвістики.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці лінгводидактичних рекомендацій щодо викладання дисциплін мовознавчого циклу з урахуванням сучасних підходів (текстоцентричного, функційно-стилістичного, діяльнісно-орієнтованого, компетентнісного та ін.).

Література:

1. Бахтин М. М. Проблемы текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Златів Л. М. Формування у студентів філологічного факультету умінь сприймати й відтворювати зміст науково-навчального тексту : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання (українська мова)” / Л. М. Златів. – К., 2000. – 282 с.
4. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
5. Методика преподавания русского языка / М. Т. Баранов, Т. А. Ладыженская, М. Р. Львов и др. – М. : Просвещение, 1990. – 368 с.
6. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
7. Радзівєвська Т. Текст як засіб комунікації / Т. Радзівєвська. – К., 1995.
8. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Видавництво Українського фіто-соціологічного центру, 1999. – 148 с.
9. Українська мова : енциклопедія. – К., 2000.
10. Уфимцева А. А. Семантический аспект языковых знаков / А. А. Уфимцева // Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976.
11. Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник / І. Штерн. – К., 1998.